

DOI 10.33294/2523-4234-2020-30-1-151-157

Кісь Н. Д.

До питання про “спадщину київського християнства Володимирового хрещення”. Греко-католики та ідея об’єднання українських церков

Досліджено питання “київської спадщини” українського християнства в сучасних церковних та навколо церковних дискусіях. Зокрема в контексті декларованого прагнення до об’єднання українських церков.

Проаналізовано, наскільки сучасна риторика керівництва УГКЦ ґрунтується на спадщині початку ХХ ст., коли митрополит Андрей Шептицький впроваджував політику “візантинізації”. Зараз, як і століття тому, йде мова про спільний обряд, усунення “пізніших запозичень”, однак існують і суттєві відмінності. Поворот до східних традицій і єдність українських церков вважалися митрополитом Андреем лише перехідним етапом до “навернення цілого православного Сходу”. Тоді як зараз ця єдність сприймається як головна мета церковної політики.

Ключові слова: спадщина Київського християнства, церковний обряд, національна церква

“Спадщина київського християнства” є однією із підстав для налагодження діалогу між українськими православними і греко-католиками, про це неодноразово заявляли ієрархи. Але спільна історія може бути не лише причиною єднання, а й причиною конкуренції.

Одним із перших проявів можливого непорозуміння стала історія із прощєю греко-католиків до храму Св. Софії в Києві. Ця проща, про яку оголосили на сайті УГКЦ, не відбулася, оскільки відповідне міністерство не надало дозволу на використання історико-культурного заповідника “Софія Київська”. Але перед цим і з боку ПЦУ пролунали заяви про недоцільність такого заходу [1]. Ситуація, зрештою, владналася без висунення якихось претензій. В УГКЦ заявили, що продовжують “рухатися до спільного коріння”, де Софія Київська є символом для всіх українських церков. Проте наголосили, що існує суттєва різниця між “єднанням” (до якого всі прагнуть) та “об’єднанням” (яке теоретично можливе лише в далекій перспективі) [2].

А передмовою для бажаного “єднання”, на думку предстоятеля УГКЦ блаженнішого Святослава, є спільна історія. “Передусім ми хочемо, – розповів Предстоятель, – разом досліджувати спільну спадщину Київського християнства. Бо так історично сталося, що Греко-католицька церква часто в історії попадала під західні впливи, зокрема Латинської церкви. Православна церква попадала під впливи московські, тобто під впливи цієї славно чи сумнозвісної Никонівської реформи, яка виражається в певних обрядових моментах...” [3].

Зауважимо, що подібна риторика не нова. Такі ж аргументи використовувалися прихильниками “ізантинізації” в Греко-католицькій церкві на початку ХХ ст. Наприклад, на думку Йосипа Сліпого, було потрібно прийняти за вихідну точку часи Унії (за митрополитів Іпатія Потія та Йосифа Рутського), коли обряд був спільним для православних і греко-католиків. З часом у Греко-католицькій церкві почалась його латинізація, а в православній – зростання впливів Російської церкви. Об’єднання, на думку Йосипа Сліпого, мало відбутися шляхом очищення від латинських та синодальних нашарувань [4, с. 108].

Тому варто звернути увагу на історію початку ХХ ст., а саме – політику митрополита Андрея Шептицького. Власне не на спільну історію, про яку говорить патріарх Святослав, а на історію її вивчення та інтерпретації. В цьому контексті логічно виглядають поняття, якими оперують в УГКЦ, коли йде мова про “Володимирове хрещення”, зокрема тяглість цих понять від діяльності митрополита Андрея. Є також і приклади з історії першої половини ХХ ст., як ці ідеї працювали на практиці. Зокрема серед емігрантів в Америці, не обмежених консервативним релігійним законодавством Австро-Угорщини, а також як це питання використовувалося політиками, коли церква змушена була реагувати на поширення націоналізму.

Слід зауважити, що позиція митрополита Андрея стосовно православ’я була нетиповою для католицького ієрарха початку ХХ ст. По-перше, він побоювався “розчинення” Греко-католицької церкви в Католицькій; по-друге, не сприймав “інтегральний католицизм”; по-третє, вважав православні церкви рівноправними “церквами-сестрами”. Звідси – прихильність до ідеї Унії на Сході, а не персонального навернення в католицизм. При цьому, на думку митрополита, потрібно було ще й враховувати “національний елемент” [5, с. 112–112, 122, 157, 294]. Сам він постійно підтримував контакти з православними ієрархами: з російським консервативним середовищем, з представниками Православної церкви в Польщі, із середовищем Української автокефальної православної церкви. Так, листування митрополита Андрея з представниками УАПЦ стосувалося перш за все автономії для української церкви, пошуку української ідентичності. Активно обговорювалась також перспектива утворення помісної Української церкви та об’єднання обох гілок українського християнства [6; 7].

Не новим є і теперішнє питання канонічності для Української православної церкви. Після розпаду Російської імперії значна частина української та білоруської інтелігенції прагнула створення самостійних, не залежних від Москви, церков. Аби не втрачати час в марних спробах домовитися із російським духовенством і дотриматися всіх канонічних процедур, діячі національних рухів готові були змінити конфесійність на користь греко-католицизму [8; 9].

Та й сама ідея досліджувати історію київського християнства набула популярності в середовищі “восточників” ще на зламі ХІХ–ХХ ст. А в міжвоєнний період з’явилися солідні результати. 1922 року у Львові було створено

“Богословське Наукове Товариство”, яке у 1926 р. очолив майбутній патріарх УГКЦ Йосип Сліпий. На початку 1923 р. почав виходити у світ журнал “Богословія”, де члени Товариства друкували свої праці, що стосувалися проблем Унії, історії Церкви і перспектив зближення православної і католицької гілок християнства [10, с. 135]. 1928 року розпочав роботу Архів історії унії [10, с. 137]. Так само у 1920-х рр. було засновано Богословську академію – перший український заклад такого рівня у регіоні. Ректором митрополит Андрей призначив Йосипа Сліпого. Під час відкриття академії 6 жовтня 1929 р. митрополит Андрей окреслив завдання нової установи. “Ті завдання вкладає на нас передовсім положення нашого краю й нашої Церкви, на пограниччі західного і східного світу. Це положення накладає на нас ролю якогось посередника поміж Сходом і Заходом... Те завдання посередника як слід сповнене, може мати велике значення для тих двох відмінних культур, які на нашій землі, в наших установах і в наших душах зливаються і лучаться в одну” [10, с. 136].

Але була і суттєва відмінність, якщо порівнювати політику митрополита Андрея Шептицького і сучасну політику УГКЦ – це масштаб і поставлені цілі. Сто років тому йшлося про весь слов’янський простір, а не лише про українців. Якщо митрополит Андрей вбачав у церковній єдності українців необхідну умову для “навєрнення цілого християнського Сходу”, то тепер об’єднання українських церков виглядає радше як самоціль. Ще з 1907 р. з ініціативи митрополита Шептицького кожні чотири роки відбувалися Велеградські Унійні З’їзди (м. Велеград, Чехія), де обговорювалися проблеми об’єднання Церков та стосунки Католицької церкви та православ’я. Подібні конференції з 1930 р. почали проводитися в Пінську [11, с. 56].

Історія першої половини ХХ ст. дає нам приклад того, як подібні ідеї працювали на практиці, у середовищі вірян та інтелігенції. Від ідеї автокефалії та патріархату для “національної церкви” емігрантів-галичан в Америці до інтегрального націоналізму 1930-х рр.

Історія українських емігрантів в Америці, де не діяли австрійські закони стосовно релігії, є зразком того, як національна ідея змінювала церкву і ставлення до неї вірян. Люди, залишені наодинці зі своєю національною/конфесійною ідентичністю, в умовах відносної свободи совісті, могли обирати конфесію згідно своїх уявлень про “національну церкву”. І в цій ситуації політика “наближення до київського коріння” принесла неочікувані результати.

Греко-католики масово переходили на православ’я, вважаючи підпорядкування своїх священників латинським ієрархам, celibат та григоріанський календар продовженням “ополячення”. Самі священники організовано висловлювали протести проти “латинізації” [12, с. 645–647; 13, с. 558]. Не останню роль відіграли і русофільські симпатії, які розвинулися на повну силу поза межами Австро-Угорщини. Росіяни, натомість, активно проводили місіонерську роботу [13, с. 558].

Головним було питання залежності “своєї” церкви від Ватикану [14, с. 1; 15, с. 1]. Як для русофілів, які нерідко трактували Унію як частину латинізаторської політики [16]. Так і для лівих та частини народовців, які вважали Церкву зряддям національного та класового гноблення [17, с. 1]. Логічно, що наступним етапом стало обговорення ідеї повернення до традицій раннього християнства (в чому проглядається явний вплив поглядів М. Драгоманова) та скликання собору для проголошення незалежності “руської церкви” [17, с. 1; 18, с. 1].

Ситуація з церквою в Америці справила значний вплив на справи в Галичині. Зокрема, популярною стала ідея обмежити вплив “чужих” (конфесійно та етнічно) чинників. Перш за все – через обмеження права патронату, коли дідичі (переважно поляки римо-католики) впливали на призначення греко-католицьких парохів [19, с. 1–2]. Згодом тези про виключне право лише “своїх” (українців греко-католиків) вирішувати питання в Греко-католицькій церкві кристалізувалися в ідею проголошення патріархату [20, с. 1; 21, с. 1; 22, с. 496–498].

Після українсько-польської війни 1918–1919 рр. лояльність до державної влади Польщі важко було узгодити з українським патріотизмом [23, с. 2]. Ієрархи ГКЦ балансували між настроями вірних та вимушеною законслухняністю, при чому тиск з боку державної адміністрації вже не можна було трактувати як зловживання окремих польських чиновників [24, с. 4; 25, с. 2].

Крім того, після зміни державних кордонів, у одній державі опинилися українці греко-католики та православні, відповідно, змінився зміст поняття “українська церква”, одна конфесія перестала бути маркером національної ідентичності [26, с. 7]. ГКЦ, втративши цю “монополію”, змушена була проявляти більше гнучкості стосовно вподобань вірян.

В міжвоєнний період стає популярним інтегральний націоналізм, доктрина якого ввійшла в пряму суперечність із вченням Церкви. Частина духовенства (“восточники”) поділяли деякі ідеї націоналістів (зокрема, про становище українців “на грані двох світів”) [5, с. 157], інша частина (“західники”) повністю відкидали ідеї “козацької України” [27; 28].

Протягом міжвоєнного періоду, балансуючи між співпрацею та протистоянням із адептами інтегрального націоналізму (можна згадати хоча б проведення акції “Українська Молодь Христові” [5, с. 192; 29, с. 275; 30; 31; 32, с. 278, 285], чи реакцію на вбивство націоналістами Івана Бабія [33, с. 29]), беручи участь у формуванні ідеології т. зв. “християнського націоналізму” [5, с. 197, 201, 205, 430; 32, с. 319], Греко-католицька церква в особі, перш за все, митрополита Андрея послідовно наголошувала на своїй “Київській спадщині”.

Ідея “української церкви” стала наслідком довгого протистояння з польськими культурними і політичними впливами, в якому Греко-католицька церква виконувала функцію “національної інституції”. В таких умовах, ще й враховуючи націоналізм як домінуючу в суспільстві ідеологію, бачення Церкви як нелатинської, автономної, національно орієнтованої було цілком

закономірним. Ця ідея повною мірою реалізовується і сьогодні, коли проголошено патріархат.

Також, як і століття тому, актуальним залишається поєднання в Україні політики і релігії, Церкви і націоналізму. Більше половини мешканців Львівщини (де переважає УГКЦ), згідно з соціологічними опитуваннями, прихильно ставляться до ідеї об'єднання УГКЦ і Православної церкви України.

Як і на початку XX ст., коли емігранти-галичани обирали православ'я, важливо розуміти, який вплив справляють ідеї на конкретних людей. А теорія, виявляється, впливає на повсякденне життя більше, ніж можна було очікувати. Наприклад, це стосується відчуття приналежності до Католицької церкви на рівні пересічних парафій чи вірян. До проголошення Томосу для ПЦУ бар'єром для греко-католиків, які на перше місце ставлять “українську традицію” та патріотизм, була канонічність. Тепер цього бар'єру нема і УГКЦ може зіткнутися з новим викликом – переходом на православ'я цілих парафій. Адже політика “повернення до київських витоків” дала свої плоди в сенсі сприйняття вірянами себе як частини загальноукраїнського церковного (“православного”) простору. На полі стосунків з православними, Церква залишилася “уніатською”, на полі стосунків з римо-католиками – стала більш “православною”. Не варто забувати, що проблеми націоналізму знаходять відгук не лише серед українців, а й серед поляків. Очевидно, в таких умовах складно говорити про реалізацію місії Андрея Шептицького з “навращення православного Сходу”, а отже – і про продовження політики митрополита Андрея Шептицького [34].

1. “Я урочисто проголошую прошу всієї нашої Церкви до собору Святої Софії у Києві”, – Блаженніший Святослав / Вісник Івано-Франківської архієпархії. 18 лютого 2019. URL: <http://ugcc.if.ua/novyny/4480-ya-urochysto-proholoshuiu-proshchu-vsiiei-nashoi-tserkvy-do-coboru-sviatoi-sofii-u-kyievi-blazhennishyi-sviatoslav.html>.

2. УГКЦ і ПЦУ досягнули згоди про майбутнє Софійського Собору. URL: <https://zbruc.eu/node/87959>.

3. Глава УГКЦ: “Єднання між Українською Греко-Католицькою Церквою та Православною Церквою України цілком реальне”. Інформаційний ресурс Української греко-католицької церкви. 06 січня 2019. URL: http://news.ugcc.ua/video/glava_ugkts_yednannya_m%D1%96zh_ukrainskoju_grekokatolitskoju_tserkvoju_ta_ppravoslavnoyu_tserkvoju_ukraini_ts%D1%96lkom_realne_84989.html.

4. Сліпий Й. Обрядова однообразність // Богословія. Львів, 1943. Т. XVII–XX. С. 100–110.

5. Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів: ВНТЛ-Класика, 2015. 596 с.

6. Шептицький А. Лист до архієп. Іларіона (Огієнка) з поздоровленнями та висловленням своїх сподівань на піднесення митрополичої столиці в Києві до гідності патріархату (21.10.1941) // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944 / гол. ред. А. Кравчук. Львів: Свічадо, 1995. Т. 1. С. 289.

7. Шептицький А. Лист до православних Архієреїв України (30.12.1941) // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944 / гол. ред. А. Кравчук. Львів: Свічадо, 1995. Т. 1. С. 400.

8. Лист зав. відділом Міністерства Віросповідань Івана Заславського про церковне життя в Україні (21.06.1918) // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944 / гол. ред. А. Кравчук. Львів: Свічадо, 1995. Т. 1. С. 147.

9. Лист від уповноваженого представника уряду Білоруської Народної Республіки Леона Дубейковського з проханням допомоги у відродженні білоруської Церкви (14.05.1920) // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944 / гол. ред. А. Кравчук. Львів: Свічадо, 1995. Т. 1. С. 165.

10. Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви. Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосип Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. 608 с.

11. Великий А. З літопису Християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1977. Т. IX. 304 с.

12. Булля про ново основане єпископство для американських Русинів // Нива. 1907.

13. Дмитриев М. Брестская Уния: 300 лет спустя (религиозный опыт галицийских переселенцев в Канаду, рубеж XIX и XX вв.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2006–2007. Вип. 15: Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. С. 554–585.

14. Рим а Русини // Діло. 1904. Ч. 155.

15. Єще до статті “Рим а Русини” // Діло. 1904. Ч. 160.

16. Орлевич І. “Отцы и дѣти”: ідеологічні розбіжності чи боротьба за домінування в Русській Народній Партії? (До питання розколу в русофільській течії на початку ХХ століття) // З історії західноукраїнських земель / наук. ред. і упоряд. Ірина Орлевич; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2015. Вип. 10–11. С. 166–183.

17. Схизма американських русинів // Діло. 1902. Ч. 40.

18. З церковного руху американських русинів // Діло. 1902. Ч. 83.

19. Національна автономія церкви // Діло. 1902. Ч. 68.

20. В обороні руської церкви // Діло. 1902. Ч. 134.

21. Гроза заглади нашого обряду в Галичині // Руслан. 1913. Ч. 220.

22. З обрядових непорозумінь в Галичині // Нива. 1913.

23. Хто ліпший? // Діло. 1923. Ч. 200.

24. Похід на греко-католицьку церков // Діло. 1923. Ч. 36.

25. “Тебе Бога хвалим” за париське вирішення // Діло. 1923. Ч. 30.

26. Масові процеси проти українських священників // Діло. Ч. 282.

27. Хомишин Г. Пастирський лист Григорія Хомишина до клира єпархії Станиславівської про візантійство. Станиславів. 1931. 40 с.

28. Хомишин Г. Українська проблема. Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Григорій Хомишин Станиславівський єпископ. Станиславів, 1932. 190 с.

29. Історія України / кер. авт. кол. Ю. Зайцев. Вид. 2-ге, зі змінами. Львів: Світ, 1998. 488 с.

30. Мета. 1933. Ч. 19–21.

31. Христос наша сила. 1933. Ч. 9.

32. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / Український Католицький

Університет, Центр досліджень визвольного руху. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2011. 384 с., іл.

33. “З нагоди вбивства бл.п. директора І.Бабія”. 1934 р. // Митрополит Андрей Шептицький: Твори (морально-пасторальні) / відп. ред. М. Янів. Львів: Свічадо, 1994. 547 с.

34. Ліквідована львівська парафія УГКЦ збирається на служби зі священником невідомої конфесії. *Zaxid.net*. 7 березня 2019. URL: https://zaxid.net/likvidovana_lvivska_parafiya_ugkts_zbirayetsya_na_sluzhbi_zi_svyashhenikom_nevidomoyi_konfesiyi_n1477085.

SUMMARY

Kis' Nazar

To the question of “the heritage of Kiev Christianity” and “the baptism of Prince Volodymyr”. Greek Catholics and the idea of uniting Ukrainian churches

The article explores the issues of “Kiev heritage” of Ukrainian Christianity in contemporary discussions. In particular, in the context of the declared desire to unite Ukrainian churches.

It is analyzed how current rhetoric of the UGCC leadership is based on the legacy of the early twentieth century, when Metropolitan Andrey Sheptytsky implemented a policy of “byzantinization”. Now, like century ago, it is about a common eastern church rite, the elimination of “later western adoptions”, but there are significant differences. The return to Eastern traditions and the unity of the Ukrainian churches were considered by Metropolitan Andrey to be only a transitional stage to the “conversion of the whole Orthodox East”. At present, this unity is seen as the main goal of church policy.

The position of Metropolitan Sheptytsky, which was atypical for the Catholic clergyman at that time, his dialogue with Orthodox clergy, is considered. And also the activities of the Greek Catholic Church in the study of the history of the church, emphasizing its unique position at the border of the Catholic and Orthodox worlds.

It illustrates how these ideas worked in practice: from the idea of autocephaly and the proclamation of a patriarchate, or a “national church” for immigrants in America, to relations with adherents of integral nationalism in the 1930s.

It is shown what side effects such a policy of “nationalization” of the church problem can cause: from the conversion to Orthodoxy to avoid assimilation, and to the need to temporize between national and Christian dogmas in order to preserve the loyalty of the believers.

Like a hundred years ago, the church issue in Ukraine remains part of national and political discourse. Especially after the proclamation of autocephaly for the Orthodox Church in Ukraine. After which another Ukrainian church appeared: a national one, officially recognized. This creates new challenges for the UGCC.

Keywords: heritage of Kyivan Christianity, church rite, national church